

елементом в планах російської адміністрації на шляху реформування економічної, соціальної та політичної структури Південної України.

Sergiy Krasnobay

The process of getting the noble status by Zaporozhian officers in the Russian empire: Vasil' Pshymych and Vasil' Chernyavs'kyi

The article describes the special way of Cossack officers transition into Russian nobility.

Keywords: *the getting of noble status, Cossack officers, Vasyl' Pshymych, Vasyl' Chernyavs'kyi, Russian nobility.*

Сергей Краснобай

Процесс нобилитации запорожской старшины в Российской империи: Василий Пшимич и Василий Чернявский

Статья посвящена нобилитации двух представителей запорожской старшины – Василия Пшимича и Василия Чернявского, – после ликвидации Запорожской Сечи в 1775 г. На примере их судеб рассмотрен наиболее быстрый и официальный из возможных путей перехода казацкой старшины в российское дворянство.

Ключевые слова: *нобилитация, запорожская старшина, Василий Пшимич, Василий Чернявский, российское дворянство.*

УДК 94(477)“1848/1850”

Олександр Кухарук

ВПЛИВ ПОЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ НА СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ І ЗМІНИ В РОЗМІЩЕННІ ТА РОЗГОРТАННІ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І в 1848 –1850 рр.

У статті розглянуто проблеми, пов'язані з проявами впливу Польського питання на зовнішню політику Росії в 1848-1850 рр. З'ясовується зв'язок цих подій з розміщенням та розгортанням військ у Правобережній Україні та Північному Причорномор'ї.

Ключові слова: *Польське питання, Правобережна Україна, Північне Причорномор'я, зовнішня політика Російської імперії.*

З часів утворення Російської держави з центром у Москві, а потім в Петербурзі, відносини з Річчю Посполитою відігравали ключову роль в її зовнішніх справах та відповідно впливали на внутрішню політику. У першій половині XIX ст., після створення “Конгресового королівства”, вже так зване Польське питання, разом зі Східним, тобто комплексом проблем, пов'язаних з розподілом впливів та території імперії Османів, стало одним із визначальних факторів російської та загальноєвропейської політики¹²⁰.

¹²⁰ Корнилов А.А. Русская политика в Польше. – Пг., 1915; Киняпина Н.С. Внешняя политика России в первой половине XIXв. – М., 1963; История внешней политики России в первой половине XIX в. – М. 1995.

Російсько-польська (польсько-російська) війна 1830-1831 рр. послужила каталізатором військових реформ у Росії та призвела до зміни системи управління царством Польським. Сформування Діючої армії під начальством князя І.Ф.Пашевича, реформування системи управління та почасти соціальних відносин на польських землях, на думку російського уряду узабезпечувало відносну політичну стабільність, можливість поновлення незалежності Речі Посполитої вважалось можливим лише за умови загальноєвропейської кризи, перш за все, при зміні системи правління в Німеччині чи Австрійській Імперії¹²¹.

Як посвідчили подальші події, такий аналіз був цілком адекватним. Тому революційні вибухи, що сталися в Італії та Франції на початку 1848 р. та ініціювали революційні спалахи в різних частинах Європи, викликали очікувану реакцію Росії.

Знаменита фраза Миколи І “Сіддайте коней, панове!” – була виголошена ним після отримали звісток про революцію у Франції, не стала просто метафорою. Першою в ХІХ ст. приводилася в бойову готовність саме кавалерія. Вже 23 лютого видаються розпорядження щодо приведення у бойовий склад запасних батареї 1-4-ї і 7-ї кінноартилерійських бригад. Відбувається збір піших запасних ескадронів 2- і 3-го Резервних кавалерійських корпусів розміщених в Україні. Кінні батареї отримували озброєння і формувалися в Санкт-Петербурзі, Єлизаветграді, Чугуєві.

Одночасно надходить розпорядження про приведення в бойовий склад 3-го кавалерійського корпусу і 7-ї легкої кавалерійської дивізії. 23 лютого разом з розпорядженням про формування запасних частин надійшов наказ про поповнення Гвардійського кавалерійського корпусу до 20 рядів у взводі. Для цього було потрібно 3640 чоловік. Їх було доручено відібрати з 10 полків Резервних кавалерійських корпусів і 1-ї бригади 6-ї легкої кавалерійської дивізії¹²².

Прискорене “осідлання коней” до 15 квітня ще не свідчило про “панічну реакцію” на події в Європі, що зазвичай приписують російському імператору. Справа в тому, що цей захід обходився казні набагато дорожче, порівнянно з розгортанням піхоти. Ціна коня для артилерії і кавалерійських полків коливалася, в залежності від його призначення, в межах 100-300 карбованців. Поповнювати кінський склад для армії необхідно щороку. Уряд крім іншого, хотів випередити подорожчання коней на ринку. Зростання “кінських” цін у тодішній Росії траплялось завжди при отриманні будь-яких звісток про заворушення в Європі чи війни на Балканах.

Слідом за кавалерією прийшли в рух й інші війська. На початку весни починається збір відпускних для формування запасних батальйонів Гвардійського корпусу. В березні починається розгортання 2- і 3-го піхотних корпусів Діючої армії. Артилерійські батареї корпусів з 8-гарматного переводяться в 12-гарматний штат, це знову вимагало

¹²¹ Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 14013. – Оп.1. – Спр.1. [Іст. записи фельдмаршала Паскевича о положеніи в Европе].

¹²² РДВІА. – Ф. 38. – Оп. 4. – Спр. 648. – Арк. 1-6, 10 – 12.

купівлі значного числа коней, в першу чергу на заводах України та Чорнозем'я. На поповнення некомплекту в корпусах Діючої армії з 6 березня формуються маршові батальйони. Але ці екстрені заходи імператору вже здаються недостатніми.

Паралельно, навчене гірким досвідом польського повстання 1830 р., військове відомство вжило заходів для скорочення в Царстві Польському не зовсім надійного бойового елемента, тобто потенційних бунтівників, здатних “вистрілити в спину”. Розпочався призив відпускників з Царства з переміщенням їх ближче до центру Росії. Наприклад, відпускні, приписані до артилерійських дивізіонів у фортецях Царства Польського, відряджалися подалі від кордонів у кріпосну артилерію Бобруйська та Києва. На їх місце для поповнення артилерійських частин у фортецях Новогеоргієвськ, Замостя, Івангород відряджались три роти з Києва¹²³.

Вживалися заходи щодо посилення охорони доріг і трактів біля південно-західного і західного кордону. Туди спрямували дивізіони лейб-гвардії Козацького та Отаманського полків.

Вже до 15 травня повинні були завершити розгортання резервні ескадрони Резервних кавалерійських корпусів 1-4-ї і 7-ї легких кавалерійських дивізій. В районі квартир Діючої армії почали надходити резервні частини. Вони повинні забезпечувати безпеку Придніпров'я після відходу основних сил на Захід. У разі потреби разом з частиною Гренадерського корпусу резервні дивізії формували Запасну армію на лінії Західної Двіни – Дніпра¹²⁴.

Одночасно російський уряд намагався надійно прикрити південну ділянку західного кордону. У відповідь на революційні події 15 березня 1848 р. в Австрійській імперії скасовувалось направлення 5-го корпусу на роботи в Херсонській та Таврійській губерніях. Посилена 14-та піхотна дивізія розгортається в напрямку Галичини. По отриманні інформації про посилення революційних настроїв у Дунайських князівствах та появу в них польських емісарів, з частин 5-го корпусу формується спеціальний Рухомий корпус для заняття Дунайських князівств. У разі необхідності він повинен придушити можливі виступи та захистити інтереси Росії в Валахії та Молдавії.

До складу корпусу призначалося шість піхотних полків з дивізій 5-го корпусу, 5-й стрілецький та 5-й саперний батальйони, 5-а легка кавалерійська дивізія і 2 козачих полки. Створення такого загону "швидкого реагування", вже навесні 1848 р. свідчить, про діяльне опрацювання планів розгортання військ і про врахування різних варіантів розвитку подій. Частини Рухомого корпусу починають похід в напрямі Дністра¹²⁵.

З середини квітня почався рух головних сил ешелонами. Дві дивізії 4-го корпусу рушили з районів Києва та Житомира на Волинь. У колишній район базування корпусу з Лівобережної України висувався

¹²³ РДВІА. – Ф. 38. – Оп. 4. – Спр. 648. – Арк. 8 – 10, 12 – 20.

¹²⁴ Там само. – Арк. 20зв. – 25.

¹²⁵ Там само. – Арк. 30 – 41.

третій Резервний кавалерійський корпус. Для доведення числа козацьких полків при Діючій армії до штатної кількості (рез) почався збір чергових номерних полків на Дону. Першого травня шість полків з Дону прибувають в район Українських військових поселень¹²⁶.

Здійснюються розпорядження про зосередження резервів у максимальній близькості від району розташування Діючої армії. Зразковими були визнані дії генерала Лідерса з їх підготовки на базі 14-ї піхотної дивізії в Херсонській губернії¹²⁷.

Таким чином, протягом весни вдалося провести швидку мобілізацію резервів і переміщення військ Діючої армії на територію України та Білорусії. На вивільнені місця пересувалися резервні дивізії і частини Гренадерського корпусу. Розпочався збір запасних частин, які в разі закордонного походу передбачалися на заміну резервних частин в гарнізонах, даючи їм можливість вирушити на підтримку діючих військ¹²⁸.

Про підготовку до "Великої війни" свідчить і рекрутський набір 1848 р. Він носив посилений характер: по 7 рекрутів із 1000. Це, разом із призивом відпускників, не тільки довело війська до необхідної за штатом чисельності, а й створило резерв у 21 536 позакомплектних нижніх чинів¹²⁹.

Отже, до осені 1848 р. російська армія перебувала в повній бойовій готовності. Переважна частина рухомих військ розміщувалась у межах України, частково царства польського. Проте наказу довелося чекати довго: Микола I займав вичікувальну позицію. Без прямих прохань він не хотів втручатися у справи Європи. Тим більше що був відсутній привід, а саме очікувана в Петербурзі пряма загроза з боку революційної Франції. У Діючу армію, готову до війни в Європі, увійшли чотири піхотних корпуси, а також 2- і 3-й Резервні кавалерійські з частинами посилення. 1-й Піхотний корпус висунувся на захід Литви та Білорусі, головні сили 2- і 3-го корпусів розмістилися в Царстві Польському і частини Поділля, 4-й Піхотний корпус і Резервна кавалерія знаходилися на Волині і заході Подільської губернії. В Придніпров'ї замість Діючої армії розміщувалась Резервна армія чисельністю в 150 тисяч чоловік. У Північному Причорномор'ї розгорнувся 5-й піхотний корпус з частинами посилення. З його складу виділявся Рухомий корпус для заняття Дунайських князівств. Але реальна бойова готовність військ частково знизилася внаслідок епідемії холери, що охопила в основному піхотні дивізії 2-го і 3-го корпусів. У цілому по армії в жовтні 1848 р. померло 1676 чоловік¹³⁰.

Таким чином, революційні події в Європі стали приводом для відпрацювання мобілізаційних заходів російської армії та практичною перевіркою реформ, проведених у військовому відомстві. Але проведене розгортання було все ж превентивною мірою. Втручання в європейські справи вважалось можливим лише у надзвичайному випадку. Наприклад, якби французькі війська перейшли Рейн, або

¹²⁶ Там само. – Арк. 51 – 53 зв.

¹²⁷ РДВІА. – Ф. 14014. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 55 – 91.

¹²⁸ РДВІА. – Ф. 14014. – Оп. 4. – Спр. 602. – Арк. 56 – 60.

¹²⁹ Там само. – Спр. 648. – Арк. 49 – 56.

¹³⁰ Там само. – Оп. 3. – Спр. 298. – Арк. 1 – 20.

відбулись революційні зміни у Німеччині, що могли перекинутись і на Польщу. Саме в цей час російський уряд терміново завершує в Царстві Польському введення “престаційних” табелів.

Ситуація загострилася в кінці березня 1849 р. В Європі очікували, що навесні Австрія, розв'язавши собі руки в Італії, досить легко впорається з угорськими повстанцями. Але 2 квітня угорці несподівано нанесли фронтальний удар по австрійських військах. До 10 квітня основні сили Габсбургів зазнали поразки. Повстанці послідовно розбили війська генералів Геца і Шліка, що створило умови для звільнення Пешта угорцями.

Скориставшись перемогами на головному напрямку, 16-17 квітня перейшли у наступ війська колишнього польського генерала Юзефа Бема. Вони прорвалися через залізні ворота. Незабаром угорська армія витіснила австрійців з Банату та східної частини Військового кордону. До початку травня австрійські війська в цьому районі вимушено пішли на територію Туреччини. Ймовірність походу угорців на Відень ставала загрозливо великою. Габсбурги почали благати про допомогу Росію, погоджуючись на попередні умови фельдмаршала Паскевича¹³¹.

23 квітня на прохання князя Шварценберга для захисту Відня була направлена Зведена дивізія генерала Панютина. Згідно з міжнародними угодами, це з'єднання знаходилося на території "вільного міста" Кракова, як частина Союзного корпусу. Тому її відправка по залізниці під Відень не могла розглядатися як зміна жорсткої позиції Миколи I – російські війська за кордоном повинні перебувати лише під російським командуванням. Щоб уникнути намірів австрійців використовувати російські війська як гарматне м'ясо, запроваджувалась жорстка інструкція: не дозволяти дробити дивізію, самому визначати її місце на полі бою, у разі виникнення небезпеки великих втрат відходити без узгодження з австрійським командуванням.

Відправкою Зведеної дивізії Росія підтримала Австрію в критичний момент і в черговий раз продемонструвала солідарність з принципами Священного союзу.

Затягування кризи в Угорщині і тим більше проголошення її незалежною державою підривало рівновагу сил в Європі. Скориставшись ослабленням Австрії, різко посилювала свої позиції в Німеччині Пруссія. Ще 28 березня Франкфуртський парламент прийняв німецьку конституцію і запропонував корону імператора прусського короля. Так, 21 квітня прусський ландтаг поставив королю ультиматум з вимогою прийняти цю корону. І хоча Фрідріх-Вільгельм IV відмовився стати імператором, його непослідовність була добре відома. Тим більше що, не приймаючи формально корону, прусський уряд ліквідував залишки австрійського впливу в Німеччині, пропонуючи допомогу проти Угорщини в обмін на визнання верховенства Пруссії в “малій” Німеччині. Створення єдиної Німеччини в розумінні Миколи I завдавало смертельний удар по впливу Росії на європейські справи, та загрожувало її позиціям на Віслі, і з цим важко не погодитися. Одночасно революційна Угорщина просуває свої частини в напрямку королівства Людомерії та Галичини. Серед офіцерського складу цих військ

¹³¹ Авербух Р.А. Революционная и национально-освободительная борьба в Венгрии. – М., 1965.

нараховується значний відсоток поляків. Навіть і без перенесення бойових дій на цей, близький до кордонів Царства Польського, регіон революційна мадярська держава автоматично стала б базою польської еміграції.

Отже, угорський похід Росії був викликаний не абстрактними контрреволюційними принципами, а цілком конкретними міркуваннями. Проводячи дипломатичну підготовку введення військ в Угорщину, Микола I 8 травня 1848 р. визнав Французьку республіку. У цьому жесті можна побачити все те ж прагнення збереження рівноваги та відповідно зрівноважити ситуацію в Європі, й забезпечити стабільність у Польщі¹³².

Інтервенція Росії не залишала з військової точки зору ніяких шансів революційній Угорщині. У той час як основні сили угорської армії були повернені на захід і південний захід, рух російських військ відбувався з північного сходу і сходу в тил повстанців. Такий досвідчений полководець, як І. Ф. Паскевич, добре усвідомлював вираженість свого становища. Але, маючи досвід “малої” війни на Кавказі і в Польщі, фельдмаршал прекрасно розумів небажаність переходу війни в партизанську фазу. Тим більше, що відсутність запасів продовольства в австрійців, які за угодою повинні були постачати армію, могло призвести до масових реквізицій. А це найпростіший шлях до розпалювання партизанської війни. Тому проблема постачання військ ставала першочерговою.

У той самий час більшість російських військ залишилась у межах імперії, готуючись зреагувати на будь-які зміни ситуації як в Європі, так і у середині країни. Найбільш боєдатні з них знаходились в Царстві Польському на Правобережжі України та в Північному Причорномор'ї¹³³.

Oleksandr Kuharuk

The influence of Polish question on strategic planning and changes in dislocation and activities of Russian troops in Right-Bank Ukraine and the Northern Black Sea regions in 1848 – 1850

The problems connected with the influence showings of the Polish issue at the foreign policy of Russia in the 1848–1850-th are studied in the article. The events connection with troops distribution and the location on the Right of Ukraine and in the Northern Black Sea regions is being found out.

Keywords: *the Polish question, Right-Bank Ukraine, the Northern Black Sea regions, the foreign policy of Russian Empire*

Александр Кухарук

Влияние польского вопроса на стратегическое планирование и изменения в размещении и развертывании русских войск в Правобережной Украине и Северном Причерноморье в 1848 – 1850 гг.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с проявлением влияния Польского вопроса на внешнюю политику России в 1848-1850 гг. Исследуется связь между данными событиями с размещением и развертыванием войск в Правобережной Украине и Северном Причерноморье.

Ключевые слова: *Польский вопрос, Правобережная Украина, Северное Причерноморье, внешняя политика Российской империи.*

¹³² Тэйлор А. Дж. Борьба за господство в Европе (1848-1918). – М. 1958. – С 76 – 77.

¹³³ РДВІА. – Ф. 14014. – Оп. 1. – Спр. 56–57.